

RESEARCH OUTPUTS / RÉSULTATS DE RECHERCHE

Geef de burger moed

Vuye, Hendrik

Published in:

De grondwet en Jan Velaers

Publication date:

2022

Document Version

le PDF de l'éditeur

[Link to publication](#)

Citation for pulished version (HARVARD):

Vuye, H 2022, Geef de burger moed: Alexis de Tocqueville en burgersparticipatie. in *De grondwet en Jan Velaers: een vriendschapsgewijze commentaar*. Die Keure, Brugge, pp. 195-203.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Geef de burger moed. Alexis de Tocqueville en burgerparticipatie

Hendrik VUYE

Gewoon hoogleraar Staatsrecht (UNamur)

Burgerparticipatie betekent dat men de politieke macht daadwerkelijk over vele burgers spreidt. Dit realiseert men niet door het oprichten van nieuwe instellingen of overlegplatformen, al evenmin door verkiezingen te vervangen door loting.

Er is al veel geschreven over burgerparticipatie en over loting¹. Men wil de democratie verrijken door er de bevolking bij te betrekken.² Tijdens een hoorzitting van de Kamercommissie Grondwet stelde professor Jan Velaers: “Er zijn wel wat resultaten op lokaal vlak, maar voor het overige is er vooral veel *wishful thinking*. De gebreken en de deficiënties van het parlementair systeem zijn ons wel bekend, maar voor de risico’s van de burgerparticipatie – amateurisme, gebrek aan legitimiteit en verstoring van de representatieve democratie – sluiten velen graag de ogen.”³ Hij staat zeker niet alleen met dit standpunt.⁴ Gewezen eerste minister Jean-Luc Dehaene verwoordde het als volgt: “Er wordt veel geschermd met de burger maar ik betwijfel of de burger vragende partij is naar de producten van de nieuwe politieke cultuur.”⁵

Stelt men de vraag naar de plaats en de rol van de burger op het politieke forum, dan duikt onvermijdelijk de naam op van Alexis de Tocqueville (1805-1859). Zijn *De la démocratie en Amérique* I (1835) en II (1840) – een vuistdik boek – wordt vaak omschreven als het beste boek over democratie.⁶ Wat schrijft hij eigenlijk over de participatie van burgers?

I. de Tocqueville en ‘*De la démocratie en Amérique*’

1. Alexis de Tocqueville (1805-1859)

Alexis de Tocqueville wordt geboren in Verneuil-sur-Seine (1805) als jongste telg van een familie die behoort tot de ‘noblesse d’épée’.⁷ Meerdere van zijn familieleden waren tijdens de Franse Revolutie (1789) op het schavot beëindigd. Dit tekent de Tocqueville. Hij heeft een voorkeur voor een aristocratie als politiek bestel, maar hij beseft ten volle dat het ancien régime over is. Hij onderzoekt hoe men de democratie in goede banen kan leiden. Hij wil van elke burger een staatsburger maken, iemand die begaan is met zijn land. Eigenlijk wil hij van elke burger

1 Zie D. VAN REYBROUCK, *Tegen verkiezingen*, Amsterdam/Antwerpen, De Bezige Bij, 2013.

2 Zie L. HUYSE, *De democratie voorbij*, Leuven, Van Halewijck, 2014.

3 Inleidend verslag op parlementair initiatief. Het karakter van de Staat en de fundamentele waarden van de samenleving, uitgebracht door Peter De Roover, Laurette Onkelinx, Richard Miller, Servais Verherstraeten, Patrick Dewael, Monica De Coninck, Marcel Cheron, Francis Delpérée en Hendrik Vuye, *Parl.St.* Kamer 2017-18, DOC 54 2914/001, 138 en 381 (reactie toenmalige V&W-fractie).

4 In dezelfde zin, zie H. VUYE en V. WOUTERS, *Schone schijn. Participatie wurgt democratie*, DoorbraakBoeken, 2019, 288 e.v. (en de aldaar geciteerde bronnen); J. DE CEULAER, *Hoera! De democratie is niet perfect*, Tielt, Lannoo, 2019, 234 e.v.

5 J.-L. DEHAENE, *Er is nog leven na de 16*, Leuven, Van Halewijck, 2002, 205.

6 A. DE TOCQUEVILLE, *Over de democratie en Amerika*, Rotterdam, Lemniscaat, 2011, vertaling door Hessel Daalder en Steven Van Luchene, bewerkt door Andreas Kinneging en met een nabeschuiving van Kinneging (verder afgekort: DA); zie L. SANDERS, “Tocquevilles vivisectie van de democratie nu ook verkrijgbaar in het Nederlands”, *Tijdschrift voor Filosofie*, 2012, 533-560.

7 Zie de recente biografie in N. BAVEREZ, *Le monde selon Tocqueville*, Parijs, Editions Tallandier, 2020.

een aristocraat maken. Hij schrijft ook dat in een democratie burgers die zich verenigen zeer invloedrijk en welvarend kunnen zijn, '... kortom aristocratische personen kunnen worden'.⁸

In de tijd van de Tocqueville was het schrijven van boeken nog een manier om naam en faam te maken.⁹ Met *De la démocratie en Amérique* lukt dit wonderwel. Het zal de Tocqueville een parlementair mandaat opleveren (1839-1852) en een kort ministerschap (1849).¹⁰ Na zijn politieke loopbaan bestudeert hij de Franse Revolutie: *L'ancien régime et la Révolution*,¹¹ een studie die hij niet kan afwerken want hij sterft in 1859.

2. De la démocratie en Amérique (1835 en 1840)

Na zijn rechtenstudies wordt de Tocqueville auditeur bij de rechtbank te Versailles (1827). In 1831 belast de regering hem samen met zijn vriend Gustave de Beaumont (1802-1866) met een studie van het Amerikaanse gevangeniswezen. Beiden verblijven hiervoor gedurende negen maanden in de Verenigde Staten (verder afgekort: VS).¹²

De VS waar Tocqueville over schrijft, is niet het land zoals we het vandaag kennen. De VS omvatten nog maar 24 van de huidige 50 staten. De industriële revolutie moet zich nog op gang trekken. Er zijn al enkele grote steden, maar er is nog geen grote hoofdstad waarvan men de invloed voelt over het volledige grondgebied.¹³ De VS zijn ook geen wereldmacht. Zo schrijft de Tocqueville: "De president van de Verenigde Staten is weliswaar de opperbevelhebber van het leger, maar dat leger telt zesduizend soldaten; hij voert het bevel over de vloot, maar die bestaat uit slechts enkele schepen; hij regelt de betrekkingen van de Unie met andere volkeren, maar de Verenigde Staten hebben geen bureaus."¹⁴ Het is, ten slotte, het land van voor de burgeroorlog (1861-1865) en van voor de afschaffing van de slavernij (1865). Alexis de Tocqueville voorspelt echter de uitbreiding naar het Westen, de moeilijke verhoudingen tussen Noord en Zuid die uitmonden in de secessieoorlog, de VS als economische en militaire wereldmacht. Meer nog, in 1835 voorspelt hij de opkomst van twee wereldmachten: de VS en Rusland.¹⁵

In de VS is het boek van de Tocqueville een klassieker. Vanaf 1839 wordt het werk geciteerd in arresten van de hoogste gerechtshoven van de staten en van de US Supreme Court.¹⁶ In zijn geboorteland Frankrijk werd het debat lange tijd gedomineerd door het marxisme en werd hij wat vergeten. Het is de onder meer de verdienste van de politieke denker Raymond Aron (1905-1983) om de Tocqueville te herontdekken als de Montesquieu van de 19de eeuw.¹⁷

8 DA, 754 (Boek II, Vierde Deel, VII).

9 A. KINNEGING, "Nabeschouwing. Een beter boek over democratie is er niet" in DA, 1078.

10 Zie hierover, het wondermooie 'Souvenirs', geschreven in 1850 en gepubliceerd na zijn dood in 1893, herinneringen die "... ne sont tracés que pour moi seul... et non point une peinture que je destine au public" (*Souvenirs*, Parijs, Gallimard, 2004, 11).

11 Postuum gepubliceerd in 1856 (*L'ancien régime et la Révolution*, Parijs, Gallimard, 1967).

12 Zie hun verslag in G. DE BEAUMONT en A. DE TOCQUEVILLE, *Du système pénitentiaire aux Etats-Unis et de son application en France*, Parijs, H. Fournier Jeune, 1833.

13 DA, 303-304 (Boek I, Tweede deel, IX).

14 DA, 143, (Boek I, Eerste deel, VIII).

15 DA, 433 e.v. (Boek I, Tweede deel, X).

16 C. CORCOS, "A Man for All Reasons: The Uses of Alexis de Tocqueville's Writings in U.S. Judicial Opinions", (2008), Book Sections 46 (http://digitalcommons.law.lsu.edu/book_sections/46).

17 Zie R. ARON, "Idées politiques et vision historique de Tocqueville", *Revue française de science politique*, 1960, 509-526; *Essai sur les libertés*, Parijs, Calmann-Lévy, 1965, 21 e.v., *Les étapes de la pensée sociologique*, Parijs, Gallimard, 1967, 223 e.v.; 'Tocqueville retrouvé', *The Tocqueville Review/La Revue Tocqueville*, 1 (1), 1979, 8-23. Over de herontdekking, zie S. AUDIER, *Tocqueville retrouvé? Genèse et enjeux du renouveau toquevillien français*, Parijs, Vrin, 2004.

3. De tirannie van de meerderheid

Voor de Tocqueville is "... het sociale bestel van de Amerikanen ... bij uitstek democratisch. Het heeft dit karakter vanaf de geboorte van de kolonies gehad; het heeft het tegenwoordig zelfs nog meer."¹⁸ De VS zijn volgens Tocqueville het land waar het volk onbelemmerd heerst.¹⁹ Hij besteedt ook aandacht aan het ontaarden van de democratie. In zijn *De la démocratie en Amérique* bespreekt hij de 'tirannie van de meerderheid', wat betekent dat de meerderheid haar macht gebruikt om eigen belangen te vrijwaren ten koste van de minderheid.

Wat Tocqueville boeit, is niet zozeer de werking van de instellingen. Hij schrijft geen handboek Amerikaans staatsrecht. Wat hem boeit, dat zijn de politieke gevolgen van de werking van de instellingen of de invloed die de werking ervan heeft op de samenleving. Amerika is het land van de decentralisatie, dus gaat hij op zoek naar de gevolgen hiervan voor de samenleving. In Amerika nemen de juristen een voorname plaats in, ook hier zoekt hij de gevolgen die dit heeft voor de samenleving. Instellingen en hun werking zijn geen neutraal gegeven, wel integendeel, ze kneden de samenleving en de onderlinge verhoudingen tussen burgers.

"De stelregel dat de meerderheid van een volk het recht heeft alles te doen als het op besturen aankomt, acht ik godslasterlijk en verachtelijk, en toch beschouw ik de wil van de meerderheid als bron van alle machten. Spreek ik mezelf dan tegen?"²⁰ Zo begint de Tocqueville zijn bespreking van de tirannie van de meerderheid. Absolute macht is voor hem slecht en gevaarlijk. Of het nu gaat over een monarchie, een aristocratie of een democratie, dan geldt steeds dezelfde regel: wanneer een orgaan absolute macht krijgt, dan is dat een kiem van de tirannie. Dit is ook zo in het democratische Amerika: "... wat mij in Amerika het meest tegen de borst stuit, is niet de extreme vrijheid die er heerst, maar de weinige waarborgen die men er vindt tegen de tirannie."²¹ Het punt van de Tocqueville is niet dat in het toenmalige Amerika de tirannie alomtegenwoordig is, maar wel dat het systeem geen waarborgen biedt tegen tirannie. Toch ontspoort het niet, want er is decentralisatie en de juridische geest is alom tegenwoordig.

II. Decentralisatie

1. Centralisatie en decentralisatie

Een belangrijk element om de tirannie van de meerderheid in te tomen is de decentralisatie. In de VS is de administratieve macht altijd 'over zeer vele handen verspreid',²² de administratie is er 'uitermate gedecentraliseerd'.²³ Het grote voordeel van een decentralisatie is niet zozeer administratief, maar wel politiek: "In de Verenigde Staten doet het vaderland zich overal gevoelen. Het is het voorwerp van zorg van dorp tot Unie. De burger voelt zich verbonden met elk van de belangen van zijn land als waren het zijn eigen belangen."²⁴ De decentralisatie zorgt ervoor dat de burger bij zijn land betrokken is en zich er ook bij betrokken voelt. Centralisatie heeft volgens de Tocqueville net het omgekeerde effect: "Op die manier raken de mensen eraan gewend volledig en bij voortduring af te zien van hun eigen wil, te gehoorzamen, niet één keer

18 DA, 63 (Boek I, Eerste deel, III).

19 DA, 216 (Boek I, Tweede deel, V).

20 DA, 272 (Boek I, Tweede deel, VII).

21 DA, 274 (Boek I, Tweede deel, VII).

22 DA, 98 (Boek I, Eerste deel, V).

23 DA, 99 (Boek I, Eerste deel, V).

24 DA, 111 (Boek I, Eerste deel, V).

en op één punt, maar in alles elke dag.²⁵ Zo reduceert men de bevolking tot 'een eenvormige massa'²⁶. "Kort gezegd, centralisatie munt uit in verhinderen, niet in doen."²⁷

Alexis de Tocqueville is niet blind voor de (ogenshijnlijke) voordelen die centralisatie biedt. Hij geeft zelfs toe dat de lokale besturen efficiënter zouden worden geadmistriseerd door een centrale autoriteit die ver van hen af staat, dan door de dorpen en de counties zelf.²⁸ Maar administratieve efficiëntie is niet het criterium. "De *politieke* voordelen die de Amerikanen aan het systeem van decentralisatie ontleen, zouden het mij nog altijd doen verkiezen boven het tegenovergestelde systeem."²⁹ Dat politieke voordeel bestaat uit een grote zelfredzaamheid van de burgers. Ik ken geen volk, schrijft de Tocqueville, dat zoveel scholen en gebedshuizen heeft opgericht die voldoen aan de behoeften van de inwoners. Nergens anders werden beter onderhouden gemeentewegen aangelegd.³⁰ "Er is geen land ter wereld waar de mensen zich uiteindelijk zoveel inspanningen getroosten ter wille van de maatschappelijke welstand."³¹ Amerikaanse burgers vertrouwen op hun eigen krachten. Ze wenden zich niet tot het publieke gezag met een verzoek om bijstand, maar werken zelf een plan uit. Natuurlijk, schrijft de Tocqueville, slagen de burgers er vaak minder goed in om hun project te realiseren, "... maar op lange termijn overtreft het algemene resultaat van alle individuele ondernemingen veruit wat de staat zou kunnen doen."³²

2. Bestuurscentralisatie en administratieve centralisatie

Alexis de Tocqueville maakt een onderscheid tussen twee soorten centralisatie.³³ Er is sprake van bestuurscentralisatie wanneer een orgaan de bevoegdheid heeft om zaken te regelen die gemeen zijn aan alle delen van de natie. Hij citeert als voorbeelden het maken van algemene wetten en de verhouding tussen het volk en vreemdelingen. Wanneer men ook de belangen die specifiek gelden voor bepaalde delen van het land, bijvoorbeeld gemeentelijke aangelegenheden, gaat concentreren op één plek, dan spreekt hij over administratieve centralisatie. Een sterke bestuurscentralisatie acht hij noodzakelijk, wil een land bloeien. Een administratieve centralisatie daarentegen verzwakt een land want ze ondermijnt de burgerzin.³⁴

Het oordeel van de Tocqueville over de Franse Revolutie (1789) is op dit punt snoeihard: "In haar haat heeft zij al het oude op één hoop gegooid: de absolute macht en wat haar weedheden kon beteugelen."³⁵ Naties als Frankrijk "... hebben de permanente neiging alle staatsmacht te concentreren in de handen van één enkel orgaan dat het volk rechtstreeks vertegenwoordigt, omdat men, achter het volk, alleen nog gelijke individuen ziet die in een eenvormige massa opgaan."³⁶ In de VS daarentegen kennen de staten een sterke bestuurscentralisatie, zelfs sterker dan ze ooit is geweest in de oude monarchieën in Europa, maar geen administratieve centralisatie.³⁷ Alexis de Tocqueville is ervan overtuigd dat decentralisatie een belangrijke waarborg is voor de vrijheid: "Hoe zou men de massa vrijheid in grote zaken doen verdragen als zij niet geleerd heeft zich daarvan in kleine zaken te bedienen?"³⁸ Dit terwijl Europeanen gewend zijn

- 25 DA, 103 (Boek I, Eerste deel, V).
- 26 DA, 103 (Boek I, Eerste deel, V).
- 27 DA, 107 (Boek I, Eerste deel, V).
- 28 DA, 109 (Boek I, Eerste deel, V).
- 29 DA, 109 (Boek I, Eerste deel, V).
- 30 DA, 108 (Boek I, Eerste deel, V).
- 31 DA, 108 (Boek I, Eerste deel, V).
- 32 DA, 111 (Boek I, Eerste deel, V).
- 33 DA, 103 e.v. (Boek I, Eerste deel, V).
- 34 DA, 104 (Boek I, Eerste deel, V).
- 35 DA, 113 (Boek I, Eerste deel, V).
- 36 DA, 113 (Boek I, Eerste deel, V).
- 37 DA, 104-105 (Boek I, Eerste deel, V).
- 38 DA, 113 (Boek I, Eerste deel, V).

voortdurend een functionaris bij de hand te hebben die zich met alles bemoeit, zodat burgers "... zichzelf beschouwen als kolonisten die onverschillig staan tegenover het lot van de plaats waar zij wonen."³⁹

Dit maakt dat Fransen zich makkelijk laten meeslepen met algemene politieke ideeën en Amerikanen niet.⁴⁰ Fransen zijn door de centralisatie niet zelf bezig met politiek en dat maakt dat ze nooit op grond van ervaring de gebreken zien van sommige politieke stellingen. Amerikanen daarentegen zijn dagelijks bezig met de publieke zaak.

III. De juridische geest in de VS

1. Juristen als behoudsgezind element van de democratie

Alexis de Tocqueville verwacht veel van de 'juridische geest'.⁴¹ Juristen zijn een krachtige dam die belet dat de democratie ontspoot.⁴² Ze zijn 'een bevoorrechte klasse onder de intelligentsia' en 'de meesters van een noodzakelijke wetenschap, waarvan de kennis weinig verbreid is'. Ze vormen van nature een korps, niet omdat ze het eens zijn, maar wel omdat 'de gemeenschappelijkheid van studie en de eenheid van methode zorgen voor een onderlinge geestelijke band'. Ze hebben een 'instinctieve liefde voor logisch redeneren', zijn hierdoor 'sterk ... gekant tegen de revolutionaire geest' en tegen 'de ondoordachte hartstochten van de democratie'. "Diep in de ziel van de jurist ligt dus een deel verscholen van de voorkeuren en de gewoonten van de aristocratie". Komende van de Tocqueville die in hart en nieren nog een aristocraat is, kan dit tellen. Hij ziet juristen als een noodzakelijk behoudsgezind element van de democratie.

Dit is des te meer het geval in de VS: "Hoe meer men nadenkt over wat er in Amerika gebeurt, hoe meer men tot de overtuiging komt dat het korps van juristen in dat land het machtigste en als het ware enige tegengewicht tegen de democratie vormt."⁴³ Bovendien strekt de juridische geest zich ver buiten de rechtbanken uit.⁴⁴ Juristen vervullen allerlei publieke functies, ook de wetgevende en de uitvoerende macht zitten vol juristen.

Het is evenwel fout om de Tocqueville te lezen als een lofrede op de jurist. Hij maakt een sociologische analyse en stelt twee zaken vast: (a) juristen vervullen een andere rol in een democratie dan in een monarchie en (b) een *common law*-systeem waar rechtspraak een leidende rol vervult, werkt anders dan een continentaal rechtssysteem gebaseerd op wetgeving.

2. De matigende invloed van juristen op het politieke bestel

Alexis de Tocqueville schrijft in 1835 dat juristen sedert 500 jaar in Europa betrokken zijn bij de uitbouw van het constitutioneel bestel. Dat wil niet zeggen dat hun rol altijd dezelfde is: "Nu eens dienden zij politieke machten tot instrument, dan weer gebruikten zij politieke machten als instrument."⁴⁵ Zo stelt hij vast dat juristen in de middeleeuwen meewerkten aan het uitbreiden van de politieke macht van de koning. Nadien deden ze alles om die macht te temperen. In Engeland hebben de juristen nauwe banden met de aristocratie, in Frankrijk waren ze net de vijanden van de aristocratie. Dit leidt de Tocqueville tot volgende vraag: "Geven juristen dan

- 39 DA, 109 (Boek I, Eerste deel, V).
- 40 DA, 459-460 (Boek II, Eerste deel, IV).
- 41 Zie P.C. NEAL, "de Tocqueville and the role of the lawyer in society", *Marquette Law Review*, 1967 (50), 606-617.
- 42 DA, 285 e.v. (Boek I, Tweede deel, VIII).
- 43 DA, 291 (Boek I, Tweede deel, VIII).
- 44 DA, 292 (Boek I, Tweede deel, VIII).
- 45 DA, 286 (Boek I, Tweede deel, VIII).

toe aan plotselinge en tijdelijke opwellingen, of gehoorzamen zij min of meer, naargelang de omstandigheden, aan instincten die zij van nature bezitten en die steeds weer opduiken?”⁴⁶

Alles hangt af van de plaats die een maatschappij geeft aan juristen. Is er voor hen geen rol weggelegd in het staatsbestel, dan zullen ze ‘zeer actieve aanstichters van revoluties ... zijn’.⁴⁷ Alexis de Tocqueville verwijst naar de rol van de juristen bij de omverwerping van de oude Franse monarchie in 1789. Aristocratieën (zoals Engeland ten tijde van de Tocqueville) en monarchieën hebben er dus alle belang bij om de juristen aan zich te binden, want ze zijn ‘de beste waarborg voor orde en gezag’.⁴⁸ Maar tegelijk zullen ze de machtsuitoefening matigen.

In vrije staten vindt men juristen in de voorste gelederen van alle partijen en zal hun rol bij uitstek conservatief zijn. “De jurist behoort op grond van zijn belang en zijn afkomst tot het volk, op grond van zijn gewoonten en voorkeuren tot de aristocratie; hij is als het ware het natuurlijke bindmiddel tussen deze twee, de schakel die hen samenhoudt.”⁴⁹ Hij stelt zijn stelling op scherp: “Ik beweer dus niet dat er een tijd komt waarin *alle* juristen, noch dat in *alle* tijden de meesten van hen zich zullen ontpoppen als vrienden van de gevestigde orde en vijanden van verandering. Ik zeg wel dat in een samenleving waarin juristen onbetwist de hoge positie zullen innemen die hun van nature toekomt, hun houding bij uitstek conservatief zal zijn en zij zich antidemocratisch zullen opstellen.”⁵⁰ Onder antidemocratisch verstaat hij niet dat ze streven naar een totalitair regime, wel dat ze de hartstochten van het politieke regime temperen.

3. Juristen in een common law-systeem en in een continentaal systeem

Volgens de Tocqueville is het aristocratisch karakter van juristen meer uitgesproken in de VS en in Engeland dan in andere landen. Dit is het gevolg van de precedentwerking waarbij men het recht ontleent aan wat vroeger werd beslist. Het maakt dat juristen anders denken. Vrij kleurrijk schetst hij het verschil tussen een Angelsaksische jurist en een Franse jurist: “Wanneer u een Engelse of een Amerikaanse jurist beluistert, zal het u verbazen hoe vaak hij de opvatting van anderen citeert en hoe weinig hij de zijne debiteert ... De Franse advocaat neemt ook de allerkleinste zaak niet aan zonder er zijn gedachtesysteem op los te laten.”⁵¹ De Angelsaksische jurist cijfert zijn eigen mening weg en verlaat zich op zijn voorvaderen en denkt hierdoor behoudsgezind.

Maar ook de plaats in de samenleving is anders. “De Franse jurist is slechts een geleerde, maar de Engelse of de Amerikaanse rechtsgeleerde lijkt in zekere zin op de Egyptische priesters; evenals zij, is hij de enige interpret van een occulte wetenschap.”⁵² Wetten zijn moeilijk te begrijpen, maar iedereen kan ze lezen. Een rechtsstelsel gestoeld op precedentwerking is voor niet-juristen nagenoeg ontoegankelijk.

4. Amerikaanse rechters dringen diep door in politieke zaken

Alexis de Tocqueville wijst op de grote politieke macht van de rechters in de VS.⁵³ De rechterlijke macht heeft daar alle kenmerken van de rechterlijke macht in continentaal Europa, maar men heeft er een aspect aan toegevoegd: rechters kunnen wetten die ze ongrondwettelijk achten niet

46 DA, 286 (Boek I, Tweede deel, VIII).

47 DA, 287 (Boek I, Tweede deel, VIII).

48 DA, 288 (Boek I, Tweede deel, VIII).

49 DA, 289 (Boek I, Tweede deel, VIII).

50 DA, 287 (Boek I, Tweede deel, VIII).

51 DA, 289 (Boek I, Tweede deel, VIII).

52 DA, 290 (Boek I, Tweede deel, VIII).

53 DA, 115 e.v. (Boek I, Eerste deel, VI e.v.).

toepassen. “De Amerikanen hebben dus een geweldige politieke macht aan hun rechtbanken toegekend; maar door ze te dwingen wetten alleen met gerechtelijke middelen te bestrijden, hebben ze de aan deze bevoegdheid verbonden gevaren sterk verkleind.”⁵⁴ Alexis de Tocqueville bedoelt hier dat de rechter enkel de wet kan toetsen naar aanleiding van een geschil. De wet staat niet bloot aan ‘dagelijkse aanvallen van de partijen’ want “het proces tegen een wet is altijd gekoppeld aan het proces tegen een mens.”⁵⁵ Bovendien kan de rechter de wet niet vernietigen, maar enkel niet toepassen in een concreet geschil. Het gevolg voor de wet is dat “... haar morele kracht is verminderd, maar haar feitelijke werking is niet opgeschort. Zij zal uiteindelijk pas beetje bij beetje en onder de aanhoudende mokerslagen van de jurisprudentie bezwijken.”⁵⁶ Alexis de Tocqueville grijpt hier terug naar zijn basisgedachte over de Amerikaanse samenleving: ze hebben de (politieke) macht over zoveel mogelijk handen gespreid. De grondwetstoetsing is “... een van de machtigste hindernissen die men ooit heeft opgeworpen tegen de tirannie van de politieke assemblees.”⁵⁷

Over de US Supreme Court is hij kritisch: “... geen enkel volk (heeft) ooit een machtiger rechterlijke macht in het leven geroepen.”⁵⁸ In handen van die rechters “... berusten permanent de vrede, de welvaart en zelfs het bestaan van de Unie.” Hier heeft men de macht dus niet over vele handen verspreid. De leden van de US Supreme Court moeten niet alleen ‘goede burgers’ en ‘rechtschapen mannen’ zijn, maar ook staatsmannen. Als de Supreme Court ooit zou bestaan uit ‘lichtzinnige en corrupte lieden’, dan volgt ‘anarchie of burgeroorlog’.

5. De jury als politieke instelling

Kenmerkend voor de manier van denken van de Tocqueville is de wijze waarop hij naar jury-rechtspraak kijkt.⁵⁹ Hij ziet de politieke kant van de jury: “Het zou van een zeer enge opvatting getuigen als men de jury alleen als een gerechtelijke instelling zou beschouwen; zij oefent immers wel een grote invloed uit op de uitkomst van processen, maar een nog grotere invloed op het lot van de samenleving. De jury is dus voor alles een politieke instelling.” Gebruikt men de jury alleen in strafzaken, dan is het een bij uitstek republikeinse instelling die een deel van de leiding van de samenleving in handen legt van de burgers. Past men de jury ook toe in burgerlijke zaken, dan wordt deze instelling “voortdurend zichtbaar; zij raakt dan aan alle belangen, eenieder heeft er zijn aandeel in, zij dringt aldus door in de gebruiken van het leven, kneedt de menselijke geest naar haar model en valt als het ware samen met het idee van rechtvaardigheid zelf”. “Dankzij de jury, en vooral dankzij de civiele jury, wordt een deel van de geestelijke gewoonten van de rechter overgeheveld in de geest van alle burgers; en het zijn juist die gewoonten die het volk het best voorbereiden op de vrijheid.” Alexis de Tocqueville ziet de jury als een soort leerschool in burgerschap: “Daardoor is de jury, die het krachtigste middel vormt om het volk te laten regeren, ook het meest effectieve om het te leren regeren.” De ‘praktische intelligentie’ en ‘het politieke gezonde verstand’ van de Amerikanen schrijft hij toe aan het langdurig gebruik van de jury in burgerlijke zaken.

Of een jury de meest efficiënte vorm van rechtsbedeling is, laat de Tocqueville in het midden: “Ik weet niet of de jury nuttig is voor de procespartijen, maar ik ben er zeker van dat zij zeer nuttig is voor hen die recht spreken. Ik beschouw de jury als een van de meest doeltreffende middelen waarvan de samenleving zich kan bedienen om het volk te onderrichten.”

54 DA, 119 (Boek I, Eerste deel, VI).

55 DA, 119 (Boek I, Eerste deel, VI).

56 DA, 119 (Boek I, Eerste deel, VI).

57 DA, 120 (Boek I, Eerste deel, VI).

58 DA, 167 e.v. (Boek I, Eerste deel, VIII).

59 DA, 293 e.v. (Boek I, Tweede deel, VIII).

IV. Alexis de Tocqueville vandaag

1. Wat de Tocqueville niet is

Alexis de Tocqueville wordt regelmatig geciteerd in onze parlementen.⁶⁰ Hij behoort tot het 'parlementair citatenboek'. Zo wordt zijn pleidooi voor decentralisatie gebruikt om de autonomie van provincies en gemeenten te bepleiten. Dit heeft echter geen uitstaans met de decentralisatie die de Tocqueville voorstaat. Decentralisatie betekent bij hem mensen laten bepalen samen met andere mensen. Dat gebeurt helemaal niet in onze provincies die instellingen zijn waar de burger niet bij betrokken is. Zelfs vele steden en gemeenten hebben geen uitstaans met decentralisatie als beoogd door de Tocqueville. Een stad als Antwerpen met meer dan 500.000 inwoners, dat is een bestuur, geen decentralisatie in zijn ogen.⁶¹ Evenmin kan men de Tocqueville lezen als een pleidooi voor het behoud van het hof van assisen. Wel integendeel zelfs, want zijn standpunt is net dat de jury in strafzaken nauwelijks een rol speelt in het maatschappelijke leven, wat nog meer het geval is wanneer de jury slechts van een beperkt aantal strafzaken kennisneemt.⁶²

Wat de Tocqueville schrijft over het toetsen van wetten aan de Grondwet, is vandaag minder aan de orde in het maatschappelijke debat. Vandaag wordt eerder gevreesd voor een 'gouvernement des juges'. Alexis de Tocqueville schrijft reeds in 1835: "Er is in de Verenigde Staten vrijwel geen politieke kwestie die niet vroeg of laat uitloopt op een juridische kwestie."⁶³ De decaan van de Chicago Law School Phil C. Neal merkt op dat dit niet helemaal het geval was toen de Tocqueville dit schreef, maar dat het vandaag in ieder geval meer het geval is.⁶⁴ Neal schrijft dit in 1967, vijftig jaar later lijkt dit echt wel het geval. Hogere rechtsnormen zijn nu vaak mensenrechtenverdragen die vol staan van open normen die de rechter met grote vrijheid invult. De rechter vervult hier een rol waarbij hij niet alleen rechter is, maar ook een stukje wetgever. Dit botst wel eens met de soevereiniteit van de wetgever.⁶⁵

Zelfs de tirannie van de meerderheid is niet meer wat ze ooit was. Alexis de Tocqueville verstaat hieronder de almacht van een assemblee die afhankelijk is van de kiezer. Een politiek bestel waar de legislatuur kort is en de parlementairen rechtstreeks worden verkozen, zodat ze ten volle afhankelijk zijn van de kiezers: "In de Verenigde Staten regeert ... de meerderheid namens het volk."⁶⁶ Alexis de Tocqueville beseft zelf dat dit niet zo zal blijven. Hij citeert *founding father* Thomas Jefferson (1743-1826): "De tirannie van de wetgevers is momenteel het meest te duchten gevaar en zal dat nog heel wat jaren blijven. De tirannie van de uitvoerende macht zal ook wel komen, maar pas later."⁶⁷ Bij ons zijn legislaturen lang (5 jaar voor de parlementen, zelfs 6 jaar voor de lokale besturen). En vooral, in ons systeem regeren de partijen, we zijn een participatie,⁶⁸ geen democratie zoals de Tocqueville die voor ogen had.

60 Zie J. GOOSSENS, "Je cherche les autorités qui vous plaisent". Alexis de Tocqueville in het Belgisch parlementair discours, Masterscriptie UAntwerpen, 2013-2014.

61 Over grote steden, zie DA, 301, vn. (Boek I, Tweede deel, IX).

62 DA, 293 e.v. (Boek I, Tweede deel, VIII).

63 DA, 292 (Boek I, Tweede deel, VII).

64 P.C. NEAL, o.c., *Marquette Law Review*, 1967 (50), 609.

65 Zie bv. de scherpe analyse van emeritus professor Jean-Louis HAROUEL (Paris II), *Les droits de l'homme contre le peuple*, Parijs, Desclée de Brouwer, 2016.

66 DA, 191 (Boek I, Tweede deel, I).

67 DA, 283 (Boek I, Tweede deel, VII).

68 Zie H. VUYE en V. WOUTERS, o.c.; W. DEWACHTER, *De trukendoos van de Belgische participatie. Een Europese schande*, Kapellen, Pelckmans, 2014.

2. De les van de Tocqueville: een levendige burgersamenleving

Is 'eenheid van commando' dan niet efficiënter? Alexis de Tocqueville gaat zowel voor decentralisatie als de jury na wat de politieke gevolgen zijn van deze instellingen voor de samenleving. In beide gevallen acht hij het systeem niet het meest efficiënte. Maar hij ziet er de maatschappelijke voordelen van in. Volgens hem zijn die niet gering. "Zo matigen democratische instellingen die iedere burger dwingen zich in de praktijk met het staatsbestuur bezig te houden, de excessieve voorkeur voor algemene theorieën op politiek gebied ..." ⁶⁹ Misschien is dit wel het middel om populisme te bestrijden?

Democratische regeringen hebben de neiging hun burgers te bevoogden, niet om de burgers bij het beleid te betrekken. Burgers hebben dan weer de neiging zich voor het minste probleem tot de overheid te richten. Volgens de Tocqueville kan men dit maar tegengaan met een levendige burgersamenleving.⁷⁰ Zo'n burgersamenleving bekomt men niet door nieuwe instituties als een G1000 in het leven te roepen en al evenmin door een assemblee met gelote burgers op te richten. Een levendige burgersamenleving veronderstelt burgers die zelf zaken bepalen, samen met andere burgers. Het veronderstelt dat men de politieke macht over zoveel mogelijk handen spreidt. Dit is net wat burgerfora meestal missen. Al te vaak zijn burgerfora geen beleid 'van het volk', maar wel 'voor het volk' door een kleine groep geëngageerde burgers, terwijl de overgrote meerderheid van de burgers vreemd blijft aan het beleid. Niet alleen missen ze de democratische legitimiteit eigen aan de representatieve democratie, maar ze verwezenlijken ook geen levendige burgersamenleving. Dit is alvast niet de samenleving die Alexis de Tocqueville voor ogen had.

69 DA, 460 (Boek II, Eerste deel, IV).

70 A. DE DIJN, *Vrijheid. Een woelige geschiedenis*, Amsterdam, Alfabet Uitgevers, 2021, 299.